Qabul qilindi: 21-sentabr 2026-yil • Ma’qullandi: 24-sentabr 2026-yil • Nashr qilindi: 3-oktyabr 2026-yil

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA O‘SIMLIK NOMLARINI TARJIMA QILISHNING LINGVOMADANIY JIHATLARI

Sharipova Ozoda Orif qizi
Alisher Navoiy nomidagi o‘zbek tili va adabiyoti universiteti

Annotatsiya. Mazkur tezisda o‘zbek va ingliz tillaridagi o‘simlik nomlari qiyosiy-lingvomadaniy nuqtayi nazardan o‘rganiladi. Fitonimlarning botanik mazmuni, obraz yaratish imkoniyati va muayyan xalq tajribasiga bog‘liq assotsiatsiyalari tahlil qilinadi. Tarjimada to‘liq muqobil, aniqlashtirish, transliteratsiya, tavsifiy ifoda va kontekstual izohdan foydalanish mezonlari ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: o‘simlik nomlari, fitonim, o‘zbek tili, ingliz tili, qiyosiy tarjima, lingvomadaniyat, milliy kolorit, semantik muqobil, pragmatik ma’no.

Kirish

O‘simlik nomlari tilning tabiat va madaniyat kesishgan qatlamiga mansub. Ular bir tomondan muayyan botanik obyektni ko‘rsatadi, ikkinchi tomondan xalqning yashash muhiti, dehqonchilik tajribasi, tabobati, taomlari va badiiy tasavvurini aks ettiradi. O‘zbek tilidagi anor, chinor, majnuntol, rayhon yoki yovshan kabi nomlar matnda faqat flora unsuri bo‘lib qolmay, baraka, salobat, hijron, poklik yoki dasht xotirasi kabi qo‘shimcha ma’nolarni ham faollashtiradi.

Tadqiqotning maqsadi o‘zbek va ingliz tillaridagi fitonimlarni qiyoslash, ularning semantik va madaniy nomuvofiqliklarini aniqlash hamda tarjima uchun asoslangan yechimlarni tavsiya etishdir. Tadqiqot materiali sifatida kundalik nutq, badiiy matn va etnografik tavsiflarda faol qo‘llanadigan o‘simlik nomlari olindi. Qiyosiy-semantik, kontekstual va lingvomadaniy tahlil metodlari qo‘llandi.

O‘zbek va ingliz fitonimlarining qiyosiy xususiyatlari

Ikki tilda botanik referent mos kelgan holatda ham so‘zning qo‘llanish doirasi va emotsional yuki bir xil bo‘lavermaydi. Masalan, pomegranate “anor”ning denotativ

muqobili, biroq o‘zbek madaniyatida anorning serdonaligi baraka, ko‘payish va to‘kinlik bilan bog‘lanishi alohida kontekstni talab qiladi. Weeping willow “majnuntol”ga botanik jihatdan yaqin bo‘lib, ingliz tilida qayg‘u va motam assotsiatsiyasini, o‘zbek she’riyatida esa egilgan qomat, hijron va noziklik obrazini kuchaytirishi mumkin.

1-jadval. O‘zbekcha fitonimlar va inglizcha muqobillarining qiyosiy tavsifi

O‘zbekcha nom	**Inglizcha muqobil**	**Tarjimadagi lingvomadaniy masala**
Anor	pomegranate	Botanik muqobil mavjud; baraka, serhosillik va bezak ramzi kontekstda ochiladi
Majnuntol	weeping willow	Har ikki tilda g‘amgin obraz bor, ammo badiiy assotsiatsiya darajasi farq qiladi
Chinor	oriental plane / plane tree	Qadimiylik, salobat va jamoaviy makon ma’nosi lug‘aviy muqobilda to‘liq ko‘rinmaydi
Rayhon	basil / sweet basil	Taom o‘simligi ma’nosidan tashqari hovli, hid va marosimiy-estetik ma’no mavjud
Yovshan	wormwood / artemisia	Tur aniqligi muammoli; dasht va yurt xotirasi obrazini izohlash talab qilinadi
Qalampir	pepper / chili pepper	O‘zbekcha umumiy nom ziravor va achchiq qalampirni anglatishi mumkin; aniqlashtirish zarur

Semantik va pragmatik nomuvofiqlik

Fitonim tarjimasidagi semantik nomuvofiqlik bir nomning turli botanik obyektlarni qamrab olishi, xalqona va ilmiy tasnif o‘rtasidagi farq yoki bir o‘simlikning bir necha mahalliy nomga ega bo‘lishidan kelib chiqadi. Pragmatik nomuvofiqlik esa maqsad til o‘quvchisi ayni nomni manba til vakili kabi his qilmaganda yuzaga keladi. Lug‘atda to‘g‘ri ko‘rsatilgan ekvivalent badiiy obraz, kinoya yoki milliy koloritni avtomatik tarzda ko‘chirmaydi.

Shu sabab tarjimon fitonimni alohida leksik birlik sifatida emas, matndagi boshqa belgilar bilan birga talqin qiladi. O‘simlik rangi, hidi, mavsumi, o‘sadigan makoni, marosimdagi ishtiroki va personaj xotirasi bilan bog‘liq birliklar uning tarjima qiymatini belgilaydi. Masalan, “rayhon hidi” birikmasi basil smell shaklida ma’no jihatdan tushunarli, ammo o‘zbek hovlisi va bolalik xotirasi ifodalansa, matnda qo‘shimcha tasviriy tayanch talab etiladi.

1-rasm. O‘simlik nomini qiyosiy tarjima qilish algoritmi (muallif ishlanmasi)

Tarjima yechimini tanlash mezonlari

Fitonim uchun tayyor lug‘aviy muqobil mavjud bo‘lsa, avvalo uning botanik aniqligi tekshiriladi. Tur noaniq bo‘lsa, aniqroq inglizcha nom yoki lotincha ilmiy nom qo‘shiladi. Milliy kolorit markaziy ahamiyatga ega bo‘lsa, o‘zbekcha shakl transliteratsiya qilinib, qisqa izoh bilan berilishi mumkin. Badiiy matnda uzun izoh ritmni buzsa, madaniy ma’no tasvir, fe’l yoki sifat orqali matn ichiga singdiriladi.

2-jadval. Matn turiga ko‘ra tarjima qarori

Matn turi	**Ustuvor talab**	**Maqbul tarjima yechimi**
Ilmiy-botanik matn	Taksonomik aniqlik va bir xillik	Inglizcha standart nom va zarur bo‘lsa lotincha binominal nom
Badiiy matn	Obraz, ritm, uslub va emotsional ta’sir	Tabiiy muqobil, kontekstual kengaytirish yoki ixcham izoh
Etnografik matn	Milliy realiya va urf-odatni saqlash	Transliteratsiya + birinchi qo‘llanishda madaniy izoh
Turistik matn	Tushunarlilik va mahalliy o‘ziga xoslik	Mahalliy nom + qisqa inglizcha tavsif
Oshpazlik matni	Ingredientni to‘g‘ri aniqlash	Amaliy muqobil, mahsulot turi va zarur bo‘lsa izoh
Lug‘at yoki glossariy	Ma’no doirasi va variantlarni ko‘rsatish	Asosiy muqobil, sinonim, ilmiy nom va konnotatsiya qaydi

Milliy koloritni saqlash usullari

Milliy koloritni saqlash barcha fitonimlarni o‘zbekcha shaklda qoldirish degani emas. Bunday yondashuv matnni tushunarsiz qilishi mumkin. Aksincha, barcha nomlarni o‘quvchiga tanish o‘simlik bilan almashtirish manba madaniyatini yo‘qotadi. Muvozanatli yechimda muhim realiya saqlanadi, uning mazmuni esa o‘quvchiga tabiiy yo‘l bilan ochiladi. Tarjimon qaysi ma’no qatlamini bir so‘z, qaysi birini kontekst yoki izoh orqali uzatishni belgilaydi.

Transliteratsiya ayniqsa nom brend, joy nomi, marosim yoki milliy obrazning tarkibiy qismi bo‘lganda foydali. Tavsifiy tarjima botanik nom noma’lum bo‘lganda tashqi belgi yoki funksiyani tushuntiradi. Kontekstual kompensatsiya esa bir so‘zda yo‘qolgan ma’noni yaqin gapda tiklaydi. Masalan, chinor plane tree deb tarjima qilinib, keyingi tasvirda uning asrlik, ulkan va mahalla xotirasini saqlovchi daraxt ekani berilishi mumkin.

Tarjimonning amaliy ish tartibi

Amaliy jarayon to‘rt savolga asoslanadi: o‘simlik aniq qaysi tur; u matnda qanday vazifa bajaryapti; o‘zbek o‘quvchisidagi assotsiatsiya ingliz o‘quvchisida mavjudmi; muqobil matnning uslub va janriga mosmi? Javoblar asosida ekvivalent, aniqlashtirish, transliteratsiya, izoh yoki ularning kombinatsiyasi tanlanadi. Katta matnlarda fitonimlar uchun ikki tilli glossariy yuritish terminologik izchillikni ta’minlaydi.

Xulosa

O‘zbek va ingliz tillaridagi o‘simlik nomlarini tarjima qilish botanik ma’lumotni uzatish bilan cheklanmaydi. Fitonimning madaniy xotira, milliy turmush, ramz va badiiy obraz bilan aloqasi tarjima qarorining muhim qismidir. To‘g‘ri yechim matn turiga qarab o‘zgaradi: ilmiy matnda aniqlik, badiiy matnda obraz va uslub, etnografik matnda esa milliy realiyani saqlash ustuvor bo‘ladi. Qiyosiy tahlil, kontekst va o‘quvchi omilini birgalikda hisobga olish tarjimaning mazmuniy hamda madaniy adekvatligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Baker, M. (2018). In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. Routledge.
2. Newmark, P. (1988). A Textbook of Translation. Prentice Hall.
3. Nida, E. A., & Taber, C. R. (1982). The Theory and Practice of Translation. Brill.

4. Wierzbicka, A. (1997). Understanding Cultures through Their Key Words. Oxford University Press.

5. Bassnett, S. (2014). Translation Studies. 4th ed. Routledge.

6. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 5 jildli. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.

7. Oxford English Dictionary. Plant-name entries and usage notes. Oxford University Press.

